

ICCSOR

Journal of Applied and Theoretical Social Sciences

ISSN:2687-5861

JATSS, 2022; 4(1), 1-18

First Submission:26.01.2022

Revised Submission After Review:23.02.2022

Accepted For Publication: 16.03.2022

Available Online Since:31.03.2022

Research Article

The Evaluation of the European Union's Middle East Policy

Mehlika Özlem Ultan ¹

Abstract

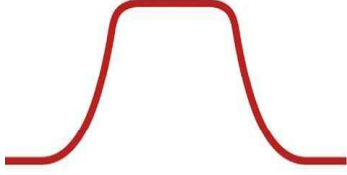
The efforts of the European Union to develop a common foreign policy did not result successfully in the Middle East region. However, the EU acts within the framework of the 'European Neighborhood Policy' and the 'Union for the Mediterranean' policies in order to ensure peace, security and stability in this neighboring region. Therefore, it can be stated that the EU's Middle East policy is shaped by the European Neighborhood Policy. In this context, the study aims to show that the Union has not put forward a common foreign policy towards the Middle East and to evaluate whether the Union is effective in the region through different policies. Within the scope of the study, the policies implemented by the Union in the Middle East region before and after the Arab Spring will be examined. Thus, it will be revealed that the EU's Middle East policy, which was initially developed to ensure peace in the Middle East, has given more importance to energy, migration and security issues in recent years.

Keywords: Barcelona Process, European Neighborhood Policy, Union For The Mediterranean, Middle East.

JEL Codes: F50, F53, N44

---

¹ Assoc. Prof.Dr. Kocaeli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Kocaeli/Turkey, ozlemultan@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0718-9083>.

ICCSOR

Journal of Applied and Theoretical Social Sciences

ISSN:2687-5861

JATSS, 2022; 4(1), 1-18

İlk Başvuru:26.01.2022

Düzeltilmiş Makalenin Alınışı:23.02.2022

Yayın İçin Kabul Tarihi:16.03.2022

Online Yayın Tarihi:31.03.2022

Arastırma Makalesi

Avrupa Birliği'nin Orta Doğu Politikasının Gelişimi

Mehlika Özlem Ultan ¹

Öz

Avrupa Birliği'nin ortak bir dış politika geliştirme çabaları, Orta Doğu bölgesinde başarılı bir sonuç verememiştir. Ancak AB, kendisine komşu olan bu bölgede barış, güvenlik ve istikrarın sağlanabilmesi için 'Avrupa Komşuluk Politikası' ve 'Akdeniz için Birlik' politikaları çerçevesinde hareket etmektedir. Dolayısıyla, AB'nin Orta Doğu politikasının Avrupa Komşuluk Politikası ile şekillendiği ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda çalışma, Birliğin Orta Doğu'ya yönelik ortak bir dış politika ortaya koyamadığını göstermeyi ve farklı politikalar yoluyla bölgede Birliğin etkin olup olmadığını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, Arap Baharı öncesi ve sonrası Birliğin Orta Doğu bölgesinde uyguladığı politikalar incelenecektir. Böylece başlangıçta Orta Doğu'da barışın sağlanması amacıyla geliştirilen AB'nin Orta Doğu politikasının, son yıllarda enerji, göç ve güvenlik konularına daha fazla önem verdiği ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Barselona Süreci, Avrupa Komşuluk Politikası, Akdeniz İçin Birlik, Orta Doğu.

JEL Kodlar: F50, F53, N44

¹ Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kocaeli/Türkiye, ozlemultan@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0718-9083>.

1. Giriş

Orta Doğu bölgesi, sahip olduğu doğal kaynaklardan ve stratejik konumundan dolayı, sürekli çatışmalara konu olan bir bölge olmaktadır. Orta Doğu ülkeleri, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Fransa'nın sömürgeleri olarak görülürken, Almanya, Rusya ve Amerika'nın da ilgisini çekmiştir. Soğuk Savaş sonrasında ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD)-Sovyetler Birliği kutuplaşmasının sonra ermesiyle, siyaset bilimciler özellikle Orta Doğu üzerindeki bu hâkimiyetin sona erip, bölgenin istikrara kavuşacağı düşüncesini savunmuşlardır. Ancak Orta Doğu bölgesinde sömürgecilik hareketleri son bulsa da güvenlik açısından hala sorunlu bir süreç yaşanmaktadır.

Avrupa Birliği (AB) Orta Doğu ilişkileri farklı noktalardan ele alınabilmektedir. Siyasi açıdan bakıldığında, bölgedeki topraklara egemen olmak isteyen İngiltere ve Fransa'nın rekabeti ve I. Dünya Savaşı sonrası bölgede kurulan mandater yönetimler ön plana çıkmaktadır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ilişkilerde yeni aktörlerin ortaya çıkmasıyla birlikte Orta Doğu'da ABD'nin de hakimiyet mücadelesi başlamıştır. Her ne kadar 1956 Süveyş Krizi sonrası 1962 yılında Cezayir'in Fransa'ya karşı bağımsızlığını ilan etmesiyle Avrupalı devletlerin bölgedeki gücü azalsa da AB'nin Orta Doğu'ya yönelik ilgisi devam etmiştir. Jeostratejik açıdan Avrupa'ya çok yakın bir bölge olmakla birlikte kültürel açıdan üç dinin çıkış yeri olarak kabul edilmektedir. Ekonomik açıdan ise; önemli petrol rezervlerinin ve ülkelerin enerji ihtiyacını karşılayacak kaynakların bulunmasından dolayı, dünyadaki büyük güçlerin çoğunun ilgisi bu bölgede toplanmaktadır. Bu bağlamda bölge, AB için daha özel bir öneme sahiptir. AB ülkeleri enerji konusunda Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak adına, Orta Doğu ve Orta Asya doğalgazını Avrupa'ya taşımayı hedeflemektedir (Cicioğlu ve Bayram, 2019:327). Bölgenin AB ülkeleri açısından son önemi ise, güvenlik bağlamında ele alınmaktadır. Birlik ülkelerinin komşuları olan Orta Doğu ülkelerinde yaşanan terör olayları ve savaşlar Birliğin güvenliğini de tehdit etmekte, dolayısıyla AB'nin bu bölgenin güvenliğini sağlama endişesi gün geçtikçe artmaktadır.

Genel anlamda AB'nin Orta Doğu bölgesine yönelik ortak bir politikası olmamakla birlikte, Birliğin bölgede 'Avrupa Komşuluk Politikası' kapsamında faaliyetler yürüttüğü ve bölgenin güvenliğini bu politika bağlamında değerlendirdiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada öncelikle Avrupa Komşuluk Politikası oluşmadan önceki Avrupa-Orta Doğu ilişkilerinden bahsedilecek ve daha sonra ilişkilerin Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında nasıl ele alındığı değerlendirilecektir. Son olarak da Arap Baharının ardından sürecin nasıl geliştiği ve politikaların nasıl değişim gösterdiği anlaşılmalı çalışılacaktır.

2. Komşuluk Politikası Öncesi Avrupa-Orta Doğu İlişkileri

Soğuk Savaş dönemi boyunca uluslararası ilişkilere hâkim olan iki kutuplu sistem karşısında hem devletlerin hem de toplulukların dış politikalarında değişimler yaşanmıştır. Avrupa devletleri de bu doğrultuda dış politikalarını yenilemeye başlamış ve 3 ayrı kapsamda dış politika uygulamaya başlamışlardır. Bunları; ABD'nin de içinde olduğu Batı Bloku politikası, Avrupa Topluluğu'nun (AT) uygulamaya çalıştığı ortak dış politika ve AT üyesi ülkelerin ulusal çapta uyguladıkları dış politikalar şeklinde sıralamak mümkündür (Davutoğlu, 2009:348).

AB ve Orta Doğu ülkeleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde aslında 1970'lere kadar bölgeye yönelik herhangi bir ortak politikanın izlenmediği anlaşılmaktadır. Bu tarihten önce AT'nin Akdeniz ülkeleri ile ilişkiler kurmasını etkileyen bazı tarihsel olaylar yaşanmıştır. Bunlardan en önemlisi sömürgecilik anlayışının terk edilmeye başlanmasıyla, bu ülkelerin kalkınmasına yönelik yeni politikaların geliştirilmesi ve yardım sağlanması olarak ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla 1960'lardan itibaren Küresel Akdeniz Politikasının ortaya

çıkmasıyla birlikte, 1970'lere kadar Akdeniz ülkelerine ticaret ve ortaklık anlaşmaları vasıtası ile ayrıcalık ve kolaylıklar tanınmıştır. Bunlara örnek olarak 1963 yılında İran, 1964 ve 1969'da İsrail, 1965 ve 1969 yıllarında Lübnan, 1969 yılında Tunus, Cezayir ve Fas, 1972 yılında ise Mısır ile imzalanan tercihli ticaret anlaşmaları gösterilebilmektedir. Bu anlaşmalar ilişkilerin geliştirilebilmesi açısından önem teşkil etmekle birlikte, uygulamada yetersiz kalmasından ötürü beklenen etkiyi sağlayamamıştır (Kurtbağ, 2003:74-75).

1972 yılından itibaren bölgeye yönelik kapsamlı politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. Genelde ekonomik konular üzerine yoğunlaşan Küresel Akdeniz Politikasından sonra 1973 yılında başlayan Arap-İsrail savaşında Topluluğa üye devletler Arap-İsrail anlaşmazlığına dikkat çekmeye, petrolü koz olarak kullanmaya ve Avrupa Siyasi İşbirliği aracılığıyla bu alanda sergiledikleri dış politika davranışlarını değiştirmeye çalışmışlardır (Dinan, 2005:141). Bu dönemde ilk defa ortak tutum geliştirmeye çalışan Topluluk üyeleri, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nda kolektif hareket etmeleri gerektiğinin altını çizmişlerdir (Sönmez, 2010:114). Orta Doğu ile ilişkiler bundan sonra biraz daha sıklaşmış, 31 Temmuz 1974'da 20 ülkenin katılımıyla Avrupa-Arap Diyalogu gerçekleşmiştir. Bu toplantıda, tarım, ticaret, maliye, sanayileşme, bilim ve teknoloji gibi alanlarda iş birliği görüşülmüş; kültürel ve toplumsal konularda değişim başlamasını öneren bir süreç de gündeme alınmıştır (Arman, 2011:46). Ancak bu diyalogun özellikleri konusunda iki tarafın farklı düşüncelere sahip olduğu görülmektedir. Diyalogun özellikleri ve geleceği bağlamında Avrupa tarafı siyasi konuları gündem dışı tutmaya çalışmış (Filistin'in temsil sorunu gibi), Arap tarafı da Avrupa'ya petrol arzıyla ilgili bazı garantilerin verilmesi hususunda isteksiz davranmıştır. Dolayısıyla hem bu anlaşmazlık yüzünden hem de Kuveyt İşgali sebebiyle bu girişimden somut bir sonuç alınmadığı görülmektedir. Orta Doğu bölgesinde yaşanan gelişmeler AT'nin bölgeye yönelik politikalarında sürekli değişimler yaşanmasına yol açmaktadır. 1980'lerde İsrail'in Güney Lübnan'a saldırısı, İsrail'in Irak'ın nükleer reaktörlerini bombalanması gibi olaylara yönelik, AT deklarasyonlar yayınlamış ve Filistinlilerin haklarını gözeten beyanlarda bulunmuştur. Ancak İran-Irak Savaşı sebebiyle bu politikalar uygulamaya geçirilememiştir (Laçiner, Özcan ve Bal, 2004:66).

Soğuk Savaş sürecinde AT ülkelerinin Orta Doğu politikası ele alındığında, AT'nin genel olarak etkin ve verimli politikalar yürütemediğini söylemek mümkün olmaktadır. İki kutuplu sistemin hâkim olduğu bu dönemde, bölgede uygulanan politikalar ABD'nin tekelinde olmuş, Batı Bloğunun politikasıyla benzer bir AT dış politikası izlenmiş, ülkelerin ulusal dış politikaları da bu doğrultuda ilerlemiştir (Kıldış, 2018:156).

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından AB, komşularına yönelik yeni yaklaşımlar oluşturmaya başlamış, kendi güvenliğini tehdit eden istikrarsızlık unsurlarını ortadan kaldırmaya yönelik politikalar geliştirmeye çalışmıştır. Bu politikaları da demokratik barış yaklaşımı çerçevesinde kurgulamış ve istikrarsızlık olan bölgelerde demokratikleşme süreçlerine destek vermeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla, AB'nin Orta Doğu politikası bölgede barışın sağlanması üzerine yoğunlaşmıştır (Meyer-Resende, 2006:12). Birliğin komşularının demokrasi, serbest pazar ekonomisi, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü gibi kavramlara değer veren ve bunları benimseyen ülkelerin olması, Birliğe üye ülkelerin güvenliklerinin sağlanması açısından önem teşkil etmektedir (Youngs, 2006:2). Birliğin Soğuk Savaş sonrası uyguladığı politikaların en önemlilerinden biri ise Sosyalist sistemden piyasa ekonomisi sistemine geçmeye hazırlanan Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne (ODAÜ) yönelik uygulanmaya çalışılmıştır. 1990 yılında Avrupa Komisyonu Başkanı Jack Delors ODAÜ'ler ile özel ilişkiler kurulmasını; dönemin Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterand, ODAÜ'ler ile Avrupa Konfederasyonu kurulmasını; Topluluğun dış ilişkilerinden sorumlu Komiseri Frans Andriessen ise Avrupa ölçeğinde Avrupa Siyasi Alanı kurulmasını önermiştir. Fakat bu öneriler hem Topluluk üyeleri hem de ODAÜ'ler tarafından kabul edilmemiştir, bu durum da ilişkilerin

geliştirilmesini engellemiştir (Sönmez, 2010:115-116). Ancak Birlik, eski Sovyet Cumhuriyetleri olan Doğu Avrupa ülkelerinin tam üyeliğini onaylamıştır. Bu devletler, Birliğin Kopenhag Kriterleri çerçevesinde öne sürdüğü evrensel değerleri kendi siyasi, ekonomik ve sosyal hayatlarına adapte ederek üyelik koşullarını yerine getirmeye çalışmışlardır. Güvenlik ve barışın tesisi için bir sonraki süreçte Orta Doğu ülkelerine uygulanacak politikalar belirlenmeye çalışılmıştır (Tassinari, 2007:8).

Avrupa Komşuluk politikası ise, 1995 yılında başlayan Barselona Süreci'yle gündeme gelmiştir. Komşuluk politikasının en önemli aracı olarak değerlendirilen Barselona Süreci ile birlikte, AB'nin aday ülke statüsünde olmayan komşu ülkeleriyle kuracağı ilişkilerin sınırları belirlenmeye başlamış, bu ülkelere yönelik yeni ekonomik ve politik yaklaşımların yanı sıra güvenlik alanında da yeni politikaların ele alınması söz konusu olmuştur.

3. Barcelona Süreci ve Avrupa Orta Doğu İlişkileri

Orta Doğu bölgesinde yaşanan sorunlar ve bu sorunların etkileri, Avrupa ülkelerini de yakından ilgilendirmektedir. Bunun en önemli sebebi, Avrupa'nın bölgenin en önemli petrol ve doğalgaz müşterisi durumunda olmasından ve hatta yeni petrol boru hatları ile, Avrupa'nın enerji konusunda bölgeye bağımlı konumda bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra, Akdeniz ülkelerinden Avrupa ülkelerine göçmen akışında da sürekli bir artış görülmektedir. Orta Doğu bölgesinde yaşanan her siyasi ya da ekonomik kriz sonrası bu göç dalgası daha da yoğunlaşmaktadır (Budak ve Bardakçı Tosun, 2020:121-122). İran Devrimiyle birlikte başlayan süreçten sonra İran-Irak Savaşı, Filistin sorunu, Cezayir krizi ve bölgenin tümünde görülen siyasi İslam hareketleri, göç edenlerin kültürel kimliklerinin Batılı devletlerin yapısını bozacağından korkulmasına yol açmıştır. Barselona Bildirgesiyle başlayan Barselona sürecinin altında yatan neden, ekonomik kaygılardan çok göçmen akışının durdurulması ve kültürel uyumsuzlukların giderilmesi için Akdeniz ülkelerinde ekonomik istikrarın sağlanması şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Uzun, 2003:2).

Barselona sürecinin başlatılmasına ve bölgede barış, istikrar ve refahın oluşturulmasının hedeflenmesine etki eden faktörleri şu şekilde sıralamak mümkün olmaktadır (Uzun, 2003:8):

- Küreselleşen dünya ekonomisinde bölgeselleşmenin öneminin kavranmaya başlanması,
- Orta Avrupa ülkeleri ve Akdeniz ülkeleri arasında dengenin kurulmasına ihtiyaç duyulması,
- AB'nin enerji ihtiyacının karşılanması ve bölgedeki çevre sorunlarının çözülmesinin hedeflenmesi,
- Cezayir, Filistin ya da Mısır'daki gibi kargaşalardan ötürü Avrupa vatandaşlarının ve kamuoyunun endişelerinin artması,
- Akdeniz ülkelerinin karşı karşıya olduğu güvenlik sorunları, uyuşturucu tehdidi ve göç dalgalarından duyulan endişelerin çoğalması,
- Orta Doğu'da kimyasal, biyolojik ve nükleer silahların artış göstermesi.

27-28 Kasım 1995'te Barselona sürecinin başlangıcı olarak kabul edilen konferans, "Fas, Tunus, Cezayir, Mısır, Kıbrıs, İsrail, Ürdün, Lübnan, Türkiye, Filistin Otoritesi, Suriye ve Malta"dan oluşan 12 Akdeniz ülkesi ve 15 AB üyesi ülkenin katılımı ile Barselona'da yapılmıştır (The Barcelona Declaration, 1995). Barselona süreci, AB'nin diğer politikalarından farklı olarak, Akdeniz'in ortak alan şeklinde ele alınmasını öngörmektedir. Dolayısıyla, coğrafi bütünlük, ortak değerler ve gelenekler gibi Akdeniz'in bir bölge olarak tanımlanabilmesi için gereken ortak unsurları taşıdığı kabul edilmektedir. Akdeniz için; barış, istikrar ve refahın geliştirilme aracı olarak kabul edilen bölgesel iş birliği amacına ulaşmak adına her ülkenin aynı değere sahip olduğu düşüncesi ön plana çıkmıştır. Böylece uluslar üstü iş birliğini sağlayacak

siyasi, ekonomik ve toplumsal değişim ve dönüşümlerin Akdeniz devletlerinde başarıya ulaşabileceği fikri kabul görmüştür (Uzun, 2003:3).

Barselona sürecinin temel amacı, “Akdeniz’de barış, istikrar ve güvenliğin sağlanması, ülkeler arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, demokrasi ve insan haklarına saygının derinleştirilmesi, AB ile Akdeniz’e kıyıdaş ülkeler arasındaki ekonomik, ticari, sınai, kültürel ve bilimsel alanlar ile çevre konusundaki işbirliğinin artırılması ve Konferansa katılan ülkeler arasında 2010 yılına kadar aşamalı olarak bir Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi’nin kurulması” şeklinde ifade edilmiştir (Akdeniz İçin Birlik: Tarihi ve Kapsamı, 2021). Barselona sürecinin önemi ise, o dönemde yaşanan Arap-İsrail sorununa Birleşmiş Milletler dışında tarafları bir araya getiren çok taraflı tek forum olmasından kaynaklanmaktadır (Derisbourg, 1997:10-11).

Barselona süreci kapsamında bir dizi toplantılar yapılması planlanmıştır. Bu toplantılardan ilki, Nisan 1996’da kültür bakanlarının bulunduğu bir toplantı olarak düzenlenmiş, ikincisi ise Mayıs 1996’da sanayi bakanlarının katılımıyla, sınai alanda iş birliğine ilişkin düzenlemenin kabul edildiği bir toplantı olmuştur. Aynı yıl, güvenliğ ve siyasi diyalogdan sorumlu olan üst düzey yetkililer, Avrupa-Akdeniz Paketi kurulması adına çalışmalar yapmaya başlamış, böylece Akdeniz’de barış ve istikrar alanının oluşturulması amaçlanmıştır (Kurtbağ, 2003:83).

Barselona sürecinde ortaya çıkan Avrupa-Akdeniz Ortaklığının üç temel hedef çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Bu hedefleri şu şekilde ele almak mümkün olmaktadır:

- “Siyasal ve güvenliğ konularında ortaklık ile insan haklarının ve demokrasinin temel ilkelerine dayanan bir barış ve istikrar alanı yaratılması,
- Ekonomik anlamda tarafların kendi aralarındaki serbest ticaretin kademeli olarak sağlanmasıyla bir refah alanı yaratılması ve karşılaşılabilecek toplumsal ve ekonomik sorunların çözülmesi aşamasında AB’den mali destek sağlanması,
- Toplumsal, kültürel ve beşerî konularda ortaklık ile bölgedeki toplumlar arasında karşılıklı anlayışın sağlanması, böylece özgür ve verimli bir sivil toplumun kurulması” (Uzun, 2003:12-17).

Barselona süreci ve Barselona Bildirisiyle eşdeğer yeni bir şartın yürürlüğe konması hedeflenmiş; ancak Orta Doğu Barış Süreci’nde kriz yaşanması, bu gelişmelerin sekteye uğramasıyla sonuçlanmıştır. Nisan 1997 tarihinde Malta’da ikinci kez toplanan Avrupa-Akdeniz Konferansı sonucunda da herhangi bir karar alınamamıştır. Konferansın ardından açıklanan sonuç bildirisi ise, Birliğin, Barselona Süreci ile Orta Doğu Barış Süreci arasındaki kurulan bağlantıyı kabul ettiğini göstermektedir (Kurtbağ, 2003:83-84).

Nisan 1999 tarihinde üçüncü Avrupa-Akdeniz Konferansı düzenlenmiştir. Konferansa katılan bakanlar, Avrupa-Akdeniz ortaklığının sağlanması adına bölgede barış, istikrar ve kalkınmayı amaçlayan faaliyetlerin yürütülmesinin, Orta Doğu Barış Süreci’nin yerini almayı hedeflemediğini; aksine bu iki sürecin eşzamanlı olarak yürütülüp daha etkin sonuçlar alınması hedefine yönelik olduğunu vurgulamışlardır. AB’nin Orta Doğu Barış Süreci’nde rolünün artması ve bunun devamının gerekliliği de Konferans sonucunda altı çizilen konulardan birini teşkil etmektedir (Brauch, 2000:326-327).

Orta Doğu’da yaşanan krizler esnasında dâhi Barselona sürecinin devam etmesi, her ne kadar çok etkin sonuçlar vermese de sürecin tamamen başarısız kabul edilmemesi gerektiğini göstermektedir. Sürecin devamında 2000 yılına gelindiğinde, Avrupa Konseyi, Akdeniz Bölgesi’ne ilişkin bir Ortak Strateji benimseyerek Komisyon’un Avrupa-Akdeniz Ortaklığını yeniden canlandırılmasına ilişkin yaptığı önerileri kabul etmiştir. Avrupa Komisyonu

tarafından yayınlanan tebliğde, Akdenizli ortakların kendi aralarında bir serbest ticaret alanı oluşturmaları gerektiği, bunun da 2010'a kadar kurulması öngörülen Serbest Ticaret Bölgesi'nin oluşumunu kolaylaştırıcı etkisi olacağı konusu üzerinde uzlaşma sağlanmıştır. Kasım 2000 tarihinde Marsilya'da düzenlenen Dördüncü Avrupa-Akdeniz Konferansı'nda, Lübnan ve Suriye'nin konferansa katılmaması dikkat çeken husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta Doğu'da gerginleşen durumlar, artık Avrupa-Akdeniz Ortaklığı gerçekleşse bile, sadece göç ve sığınma gibi ikincil güvenlik sorunlarının ele alınabileceğinin; silahsızlanma ve silahların kontrolü gibi birincil güvenlik konularının kapsam dâhilinde değerlendirilmesinin zorlaştığının bir göstergesi olmaktadır (Kurtbağ, 2003:86-87).

Barselona sürecinin işlerliği ve etkinliğine yönelik eleştiriler yapılmıştır. Bu eleştirilerden en önemlisi, faaliyete geçirilmesi beklenen serbest ticaret bölgesi uygulamasının Akdeniz ülkeleri lehine değil, diğer AB üyesi ülkelerin lehine sonuçlanmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra Birliğin bir Avrupa-Akdeniz iş birliğini sağlamanın ötesinde, Akdeniz'de var olan istikrarsızlığı nasıl önleyebileceği konusuna odaklanması da eleştirilere konu olmuştur (Derisbourg, 1997:10-11).

11 Eylül sonrasında yaşanan terörist eylemlerin demokrasinin teşvik edilmesi konusunda Güney Akdeniz'e odaklanılmasını gerekli kılmaları sebebiyle Avrupa-Akdeniz Ortaklığının AB için daha da önemli hale geldiği görülmektedir (Pace, 2005:3). 11 Eylül saldırılarının ardından global terörizm olgusu gündeme gelmiş, dolayısıyla ülkeler adalet ve iç işlerinde iş birliğine daha fazla önem verilmesi gerektiğine karar vermiştir. Nisan 2002 tarihinde Valencia'da yapılan beşinci Avrupa-Akdeniz Konferansı'nın gündem konuları da böylece kendiliğinden belirlenmiştir. Filistin'de AB fonlarıyla yapılan altyapı yatırımlarına zarar gelmesi ve Birlik temsilcilerinin Arafat ile görüşmelerine izin vermemesi sebebiyle İsrail'e sadece Araplardan değil, AB üye ülkelerinden de tepkiler gelmiştir. Ancak beşinci konferansın, diğerleri arasında en yapıcı ve verimli olanı şeklinde karşımıza çıktığı da belirtilmelidir (Kurtbağ, 2003:87-88).

4. Avrupa Komşuluk Politikası

AB'nin, ABD'nin Irak'ı işgal etmesinin öncesinde sınırları, sorumlulukları ve aktörleri belirlenmiş, net bir Orta Doğu politikası geliştirdiğini iddia etmek mümkün değildir. Barselona süreci ile her ne kadar ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış olsa da etkin bir politikanın varlığından yine de söz etmek mümkün değildir. Bu tarihten önce yayınlanan bildirimler incelendiğinde, AB'nin 2003 yılı öncesinde Orta Doğu bölgesine yönelik yaklaşımının genelde İsrail-Filistin sorununa odaklandığı anlaşılmaktadır. 2003 Irak işgali sonrası bölgeye sürekli bir Amerikan müdahalesi söz konusu olmuştur. Bölgeye yönelik ilgi petrolden yeşil enerjiye dönüşmeye başladıktan sonra Orta Doğu'nun, ABD için cazibesini kaybetmesi söz konusu olacak, ayrıca coğrafi yakınlık ve sorumluluklar gereği, bu sorunlu yapıyla Avrupa'nın ilgilenmesi gerekecektir (Kaya, 2009:40-41). Dolayısıyla AB'nin bölgeye yönelik istikrar ve barışın sağlanmasına yönelik politikalarının uygulanması gerekli görülmektedir.

Avrupa Komşuluk Politikası (European Neighbourhood Policy, ENP), Birliğin, beşinci genişleme dalgasından sonra sahip olduğu komşularıyla ilişkilerini güçlendirmesini hedeflemektedir. Politika 15 Nisan 2002 tarihinde alınan Bakanlar Konseyi Kararı ile ilk defa gündeme getirilmiştir. Bu tarihte İspanya Dışişleri Bakanı Josep Piqueicamps'ın başkanlık ettiği, Dış İşleri Bakanları arasında Lüksemburg'da gerçekleşen 2421. Konsey Toplantısı'nın (2421. Konsey Toplantısı²⁰²¹), ana gündem maddelerinden biri "Daha Geniş bir Avrupa: Genişlemiş Avrupa Birliği ve Onun Doğu Komşuları ile İlişkileri" olmuştur. 2002 yılında yapılan Bakanlar Konseyi sonrası alınan karar doğrultusunda hazırlanan "Daha Geniş Avrupa-Wider Europe" isimli metinde; politikanın kapsadığı coğrafi alan, şimdiki ve gelecekteki komşu

ülkelerle ilişkilerin nasıl geliştirilebileceği, yeni yapısal anlaşmalara ihtiyaç duyulup duyulmadığı gibi konulara ağırlık verilmiştir (Joint letter on Wider Europe, 2021).

30 Eylül 2002 tarihinde yapılan 2450. Konsey Toplantısı'nda (2450. Konsey Toplantısı, 2021) Birlik sınırlarının genişlemesi sonucu, yeni komşularla Birlik üyesi ülkelerin farklılıklarını azaltmak için iyi bir fırsat ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Ancak yine de “daha geniş Avrupa” kavramının kapsamı ve çerçevesi bu toplantıda net bir şekilde belirlenememiştir. Ancak, Moldova, Ukrayna ve Beyaz Rusya ile Birlik arasındaki özel nitelikli ilişkiler değerlendirildiğinde, bu ülkelerin farklı konumlanması ve ilişkilerin farklı bir kapsamda yürütülmesi kararlaştırılmıştır. 18 Kasım 2002'de gerçekleştirilen 2463. Konsey Toplantısı'nda (2463. Konsey Toplantısı, 2021) yeni komşuların katılımı tartışılmaya başlanmıştır. Bu kadar geniş çaplı bir genişlemede yaşanacak sorunların engellenebilmesi adına komşularla geliştirilecek politikaların incelenmesi önerilmiştir (Ulan, 2011:410).

24 Şubat 2003'de gerçekleştirilen 2488. Konsey toplantısında “Daha Geniş Avrupa” (Wider Europe-New Neighbour) gündemdeki yerini almıştır (2488. Konsey Toplantısı, 2021). Avrupa Komşuluk Politikası yeniden yapılandırılarak, 11 Mart 2003'te “Komşuluk: Doğu ve Güney Komşularımızla İlişkilerimizde Yeni Bir Çatı” (Wider Europe²⁰²¹) adlı bir rapor ortaya konmuştur. Bu rapor kapsamında, Akdeniz'in güneyinde bulunan; Fas, Cezayir, Filistin, Lübnan, Mısır, Tunus, Libya, Suriye, Ürdün, İsrail; ayrıca yeni bağımsız olan Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova Birliğin komşuları olarak sayılmış, 2004 yılında gerçekleşecek yeni genişleme de göz önünde bulundurulmuş ve aday ülkelerin komşuları da süreç içerisinde değerlendirilmiştir. Akdeniz'e kıyısı olmayan Ürdün ve Filistin yine Akdeniz aracılığıyla politika kapsamında ele alınmıştır. Aday ülke statüsünde bulunan Türkiye'nin komşuları İran, Irak ve Norveç ile Rusya Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde ele alınmamıştır (European Neighbourhood Policy Strategy Paper, 2021). Dolayısıyla Avrupa Komşuluk Politikası, AB üyeliğine aday statüsüne haiz olmayan 16 ülkeyi kapsamaktadır. Bu 16 ülke içerisinde Orta Doğu bölgesinden 10 ülke yer almaktadır: İsrail, Filistin, Ürdün, Mısır, Lübnan, Fas, Tunus, Cezayir, Suriye ve Libya. Bunun dışında politikada yer alan diğer devletler ise Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Moldova, Ukrayna ve Beyaz Rusya olarak belirlenmiştir (European Neighbourhood Policy, 2021).

Avrupa Komşuluk Politikası küresel anlamda Birliğin komşularını tek bir çatı altında toplayarak çevresel güvenliğin sağlanmasını amaçlamaktadır. Akdeniz ülkelerinin Komşuluk Politikası kapsamına alınması aslında Barselona sürecinin bir devamı niteliğindedir. Bu politika da Barselona sürecinde olduğu gibi, politikaya dâhil olan bölge ülkelerini gerekli reformların yapılması hususunda teşvik etmeye çalışmaktadır (Escrignano, 2005:1). Ancak politikanın esas amaçlarından biri de Birlik üyesi ülkeler ve onlara komşu olan ülkeler arasındaki sınırın soyut anlamda kaldırılarak, üye olma baskısı yaratmadan ve üyelik koşullarını yerine getirme zorunluluğu hissettirmeden, AB'nin çevre ülkelerde yaşanan gelişmelerde söz hakkı olabileceği bir yapı oluşmasına imkân tanımak şeklinde belirtilebilmektedir (Balkır, 2007:39). AB'nin Komşuluk Politikasına önem vermesinin altında yatan en büyük sebep bölgedeki stratejik enerji ortaklıklarını geliştirme hedefinden kaynaklanmaktadır. Enerji yollarının güvenliğinin korunması da bu bağlamda ele alınmakta ve komşu ülkelerle kurulan yakın ilişkiler ile sağlanabileceği düşünülmektedir. Bu politika çerçevesinde, yeni Orta Doğu coğrafyasında yer alan ülkelere, demokratikleşme süreçlerinde yardıma bulunulması hedeflenmektedir. Birliğin komşularında sağlanan güvenlik ortamının Birliğe de olumlu yansıtacağı düşüncesi hâkimdir. Bu doğrultuda Orta Doğu ülkeleriyle Barselona süreci ile başlayan süreç, Avrupa-Akdeniz Ortaklık Anlaşmaları imzalayarak devam etmiş ve 2004 yılından itibaren Avrupa Komşuluk Politikası adı altında varlığını sürdürmüştür. İmzalanan bu anlaşmalar yoluyla yeni Komşuluk Politikasının hedefleri hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. Komşuluk Politikasının en önemli önceliği, Orta Doğu coğrafyasına, barış, istikrar, demokrasi ve güvenliğin getirilmesi ve

bunların sürdürülebilirliğinin sağlanması olarak belirlenmiştir. Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için AB ülkeleri; “Orta Doğu bölgesinde fakirliğin ortadan kaldırılması, sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmanın sağlanması, bölge devletlerinin dünya ekonomisiyle bütünleştirilmesi ve toplumsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması” gibi konuları gündeme taşımaya başlamıştır (Santiso, 2002:4). Böylece AB merkezli bir ekonomik alan yaratmak, bölgenin güvenliğini sağlamak, göçmen politikalarını yönetmek ve enerji kaynakları ile bağlantıları geliştirmek gibi hedeflere ulaşmayı planlamaktadır. Böylece, daha derin ve etkili bir politik ilişki, dolayısıyla gerçekleşecek ekonomik bütünleşmeyle bölge ülkeleri ile var olan ilişkiden daha öteye gitmeyi öngörmektedir (European Neighbourhood Policy, 2021).

Avrupa Komşuluk Politikası benzer bölgesel girişimlerden farklılaşarak, komşu ülkelerin iç ve dış politikalarını etkileyebilmek amacıyla ikili ilişkiler geliştirilmesini hedeflemektedir. Bu amaçla eylem planları oluşturmak, daha derin entegrasyon sağlayabilmek için düzenli izleme sistemi kurmak, sınırların idare ve yönetiminde iş birliğini geliştirmek, bölgesel ve sınırlar ötesi sorunlarda ortak bir yönetim oluşturmak da önemli görülmektedir (Oktay, 2015:80). Komşuluk Politikasına dâhil olan ülkelerle Ortaklık Anlaşmaları imzalanmakta ve bu anlaşmalar çerçevesinde Eylem Planları geliştirilmektedir. Avrupa Komşuluk Politikası ‘Eylem Planları’ aracılığıyla yürütülmekte; dış politika ve güvenlik politikalarına yönelik alanlarda bağlılığın desteklenmesi hedeflenmektedir (Ballı ve Güreşçi Pehlivan, 2013:518). Komşu ülkeler ile AB üye ülkeleri arasında karşılaştırmalar yapılarak bir kontrol süreci yürütülmesi şeklinde de ifade edilebilen eylem planları; adalet ve içişleri, enerji, ulaşım, bilgi teknolojileri, çevre ve araştırma konuları, yeni buluşlar ve sosyal politika gibi alanları kapsamaktadır (Baracani, 2005:7). Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde 2005’te İsrail, Ürdün ve Filistin Yönetimi; 2007’de Mısır ve Lübnan ile eylem planları hazırlanmış ve uygulanmaya başlamıştır (Cicioğlu ve Bayram, 2019:333).

Avrupa Akdeniz Ortaklığı bağlamında 1995 yılında başlayan Barselona süreci, 13 Temmuz 2008’de, Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy’nin uğraşısıyla yapılan Paris Zirvesi’nde ‘Akdeniz İçin Birlik’ adını almıştır. Programa üye ülkeler, AB üyesi tüm ülkeler ile Türkiye, Bosna-Hersek, Karadağ, Monako, Arnavutluk, Lübnan, Suriye, Filistin, İsrail, Cezayir, Mısır, Ürdün, Moritanya, Fas ve Tunus’tan oluşmaktadır (Akdeniz için Birlik, 2021). Bu politikanın amacı da Barselona süreciyle benzerlik göstermekte; Avrupa ve Akdeniz ülkeleri arasındaki ortaklığı yeniden canlandırmak ve ülkeler arasındaki stratejik ilişkilerin siyasi altyapısını güçlendirmek şeklinde ifade edilmektedir. Akdeniz İçin Birlik politikasının getirdiği yeniliklerden bazıları; bir AB başkanı ve Akdenizli ortakları temsil eden bir başkandan meydana gelen rotasyona tabi bir başkanlığın oluşturulması ile Barselona’da bir sekreteryanın kurulması olarak belirtilebilmektedir (Cicioğlu ve Bayram, 2019:333).

5. Arap Baharı Sonrası Avrupa Birliği-Orta Doğu İlişkileri

AB ve Orta Doğu ülkeleri arasında Barselona süreciyle başlayan ilişkilerin iyileştirilmesi çalışmalarına Avrupa-Akdeniz Ortaklığı ile devam edilmiş, Avrupa Komşuluk Politikası ile de daha etkin ve verimli hâle getirilmesi hedeflenmiştir. Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında; AB’nin Orta Doğu Barış Süreci’ndeki rolü ve etkisi zamanla artmıştır (Ercolani, 2008:78). Suriye’de yaşanan iç savaş, Libya’daki istikrarsızlıklar, Arap-İsrail çatışması, Doğu Akdeniz’de yaşanan münhasır ekonomik bölgeyle kıta sahanlığı sorunları ve Arap Baharı nedeniyle ortaya çıkan dönüşümler sonucunda bölgedeki dengelerin değişmeye başladığı görülmektedir. Bölgedeki istikrar ve ekonomik gelişmenin sağlanması sadece bölge ülkelerinin değil AB ülkelerinin de çıkarına olmaktadır. Dolayısıyla Arap Baharı ile başlayan süreç esnasında AB, Orta Doğu’ya yönelik politikalarını yenilemek zorunda kalmıştır (Bekar, 2014:21). 2011 yılına kadar bu alanda en önemli görülen konu; enerji arz güvenliğinin sağlanması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. AB’nin bu doğrultuda iş birliği, diyalog,

demokratik dönüşüm süreçlerini de içeren, daha çok yumuşak güce dayanan bir politikaya yöneldiği görülmektedir (Akdağ ve Ekici, 2017:59). Ancak Orta Doğu bölgesinde 2011 yılında başlayan Arap Baharı¹ süreci, ilişkilerin seyrini değiştirmiştir. AB'nin bölgeye ilişkin yaklaşımlarının istenen sonuçları vermediği, bölgedeki liberal-demokratik değişimleri güçlendirmek için planlanan AB projelerinin Arap Baharı karşısında etkisiz kaldığı görülmektedir. Aralık 2010 tarihinden itibaren dünya siyasetinin gündemine oturan Arap Baharı süreci, Orta Doğu'nun birçok ülkesine yayılmış, bazı ülkelerde dar kapsamlı protesto gösterileri şeklinde ortaya çıkmış, bazılarında ise çatışma ve iktidar değişiklikleriyle sonuçlanmıştır. Özellikle Tunus, Mısır, Yemen, Libya ve Suriye, Arap Baharından en çok etkilenen ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Ayaz, 2013:66).

AB, Komşuluk Politikası sürecinde bölgeye ilişkin politikalarını karşılıklı refah sağlanması ve ortak bir kültürel, ekonomik ve siyasi istikrar alanı oluşturmak şeklinde nitelendirse de aslında beklentisi, kendi önceliklerini ve değerlerini bu politikalar yoluyla bölge ülkelerine dayatmaya çalışması şeklinde ifade edilebilmektedir. Ancak AB'nin bölge ülkelerine yaptığı ekonomik yardımların ve uyguladığı diğer politikaların, bölgedeki otoriter ve baskıcı rejimlerin daha da güçlenmesine yol açtığı görülmektedir. AB bu süreçte sivil toplum örgütleri ve hükümet dışı aktörlerle muhatap olmamış ayrıca kendi pazarını Orta Doğu ülkelerinin tarımsal ürünlerine ve halkına açmayı reddetmiştir (Oğuzlu, 2012:23-24).

Başlangıçta Arap Baharı sürecine neden olan olaylar, demokratik ve çoğulcu Arap toplumlarının ortaya çıkabileceği şeklinde bir algının oluşmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla, yoksullukla mücadele, toplumun eğitilmesi, kadın-erkek eşitliğinin, ifade özgürlüğünün sağlanması gibi konularda yaşanacak gelişmeler aslında AB'nin bölgeye yönelik politikalarıyla örtüşmektedir. Ancak zamanla ayaklanmaların yaşandığı kimi ülkelerde radikal grupların, toplumun demokratikleşmesine yönelik talepleri olmadığı da anlaşılmıştır (Akdemir, 2012:34). Arap Baharının yol açtığı etki, AB ülkelerini bölgeye daha da yakınlaştırırsa da Birlik sürecin ilk başında tepkisiz kalmayı tercih etmiştir. 2010 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile ihdas edilen AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilciği, Arap Baharı sürecine kurumsal açıdan henüz tam uygulamaya geçmeden yakalanması dolayısıyla, olayla ilgili etkin ve verimli faaliyetler yürütememiştir. Kendini bölgede başlatılan protesto hareketlerinin içerisinde bulan AB, ortak bir politika üretememiş, üyeler arasındaki görüş ayrılıkları ve ulusal politikaları bu krizde de ön plana çıkmıştır. Bölgenin güvenliğini sağlamak konusunu kendine misyon edinen AB, olaylar karşısındaki suskunluğunu korumuş, hatta bölgeden gelen değişim talepleri karşısındaki isteksizliğini de açıkça ortaya koymuştur. Arap Baharı karşısında tek bir ortak dış politika uygulayamayan Birliğin tersine Birlik ülkeleri, çıkarları doğrultusunda rejimlere verdikleri destekleri sürdürerek değişim sürecinin sekteye uğramasına da bir anlamda katkıda bulunmuşlardır. AB ülkelerinin statükoyu korumaya yönelik davranışları başlangıçta sürmüş ancak bölgedeki değişim sürecinin engellenemez olduğunun anlaşılması ile AB politikalarının yön değiştirmesi söz konusu olmuştur. Örneğin, AB'nin Tunus devrimini desteklemesi, Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesinin ardından başlamış; Mısır'da demokrasiye Mübarek liderliğinde geçiş olabileceği düşüncesi, Mübarek'in istifasına kadar devam etmiştir. Birliğin politikalarını yeniden gözden geçirip, oluşan yeni bölgesel dinamikleri anlaması ve bölgedeki ekonomik ve siyasal çıkarlarını koruyacak düzenlemeler yapması gerekmiştir (Küçükkeleş, 2013:10). Bu doğrultuda, ilk olarak Komşuluk Politikasını gözden geçirme kararı almış ve 8 Mart 2011'de Komisyon tarafından "Güney Akdeniz ile Demokrasi ve Ortak

---

¹ Arap Baharı, terim olarak sürecin başından beri kullanılmakla birlikte, yaşanan olayların olumlu sonuçlanacağı düşüncesinden hareketle ortaya çıkmıştır. Ancak 2010 Aralık ayından itibaren süregelen istikrarsızlıklar, iç savaşlar ve mezhep savaşları sürecin bahar terimiyle nitelenmesiyle çelişmektedir. Ancak sürecin başından beri kullanılması dolayısıyla bu çalışmada da Arap Baharı şeklinde ele alınacaktır.

Zenginlik için İşbirliği Belgesi” yayınlanmıştır. Bu belgenin ortaya çıktığı toplantı, Birliğin Arap Baharına ilişkin ilk tepkisi olması açısından da önem teşkil etmektedir. Bu belge kapsamında Birlik, Orta Doğu bölgesine yönelik politikalarını demokrasi, sivil toplum ortaklığı ve ekonomik kalkınma başlıkları altında toplamıştır. Birlik bu bağlamda daha fazla demokratik reform gerçekleştiren ülkelere daha fazla teşvik imkânı sunmayı planlamaktadır. Daha önce uygulanan politikalardan farklı olarak, ekonomik teşvik konusuyla, yargı reformu, siyasi haklar ve yolsuzlukla mücadele gibi konular da şartlılık ilkesine dâhil edilmiştir (A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean, 2011).

24 Mayıs 2011 tarihinde AB Komisyonu “Değişen Bölgeye Yeni Yanıt” isimli bir belge daha yayınlamış, bu belgede ise AB’nin uzun dönemli Orta Doğu politikasının içeriğini ortaya koymuştur. Uzun dönemde ön planda olacak konular; mali yardım, piyasa erişimi ve daha çok nüfus hareketliliği şeklinde ele alınmaktadır (A New Response to a Changing Neighbourhood, 2011). Yapılan mali yardımlar doğrudan demokratik süreçleri etkileyecek yolsuzluk, insan hakları, siyasi katılım, seçimler gibi alanlara yapılmaya çalışılmaktaydı. Bu bağlamda AB, başlangıçtan daha aktif bir Orta Doğu politikası izlemeye; ticari ilişki kurmaktan (Bırdırdı, 2020:82), diplomatik yaptırım uygulamaya, askeri müdahaleden insani yardıma, hatta mali yardımdan ekonomik yaptırıma kadar çeşitlenebilecek yeni politika girişimlerinde bulunmaya başlamıştır. Ancak kullanılan siyasi aygıtların çeşitliliği, AB’nin Orta Doğu politikasının temelden değiştiği yönünde bir algı oluşturmamalıdır. Arap Baharı sonrası AB politikaları bölge ülkelerinin toplumsal, siyasi ve ekonomik yapılarının değişimine uygun politikalar geliştirilmesi varsayımından hareketle yürütülmektedir. Bu yaklaşım bazı ülkelerde statükonun korunması üzerine kurgulanırken, bazılarında da değişimin desteklenmesiyle sonuçlanmıştır. Arap Baharının her ülkeyi eşit derecede etkilemediği, dolayısıyla Birliğin her ülkeye farklı politika uygulaması gerektiği düşüncesi de uzmanlar tarafından savunulmaktadır. Ancak Tunus ve Mısır gibi değişim yaşanan ülkelerde statükonun korunmasındansa demokrasi destekçiliğine yönelik AB ülkelerinin; Libya’da Kaddafi rejimini deviren NATO müdahalesine öncülük ederken, Körfez ülkelerinde monarşinin meşruiyetini itiraz etmeden kabul etmeleri, bu ülkeleri hangi toplumsal, siyasi ve ekonomik unsurlara dayanarak sınıflandırdığının da sorgulanmasını gerekli kılmaktadır (Küçükkeleş, 2013:13-15). Bölge ülkelerinin stratejik sebeplerle farklılaştırılması ve Birliğin Orta Doğu politikasını bu doğrultuda şekillendirmesi, Birliğin yine kendi çıkarları bağlamında bir politika izleme süreci yaşadığını da kanıtlar niteliktedir.

2015 yılına gelindiğinde, Lübnan, Mısır ve Türkiye’de meydana gelen terör olaylarını da göz önünde bulunduran AB, Komşuluk Politikasını yenileme ihtiyacı duymuştur. Bu doğrultuda, AB istikrar ve güvenliğin sağlanmasını yine öncelikleri arasında değerlendirmiş; güvenliğin sağlanmasını da sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanmasıyla birlikte ele almayı uygun görmüştür. Temelde altı amaç çerçevesinde şekillenen bir Komşuluk Politikası söz konusu olmuştur. Bu amaçları;

- İnsan hakları, temel hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü ve eşitlik ilkesinin geliştirilmesi, demokrasinin sağlanması,
- Komşu ülkelerin AB iç pazarı ile bütünleşmesi,
- Komşu ülkelere yapılan yasal göçlerin yönetiminin iyileştirilmesi,
- Sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi,
- Güvenliğin her boyutunun geliştirilmesi,
- Bölgesel iş birliğinin ve sınır ötesi iş birliğinin geliştirilmesi şeklinde sıralamak mümkün olmaktadır (Review of the European Neighbourhood Policy, 2015).

Komşuluk Politikasının yeni versiyonunda Birliğin komşularına sağlayacağı desteğin özellikle mali teşvik temelli olduğu ve farklı ülkelere farklı miktar ve şekillerde yapılabileceği belirtilmiştir. Yapılan düzenleme ile ilk defa ortak devletlerin insan hakları ve demokrasiyi ihlal

etmeleri hâlinde Birliğin sağladığı desteğin nasıl kesileceğini açıklayıcı prosedür ve kuralların da ortaya konduğu görülmektedir (Kızılkın, 2018:97-98).

AB ülkelerinin Avrupa Komşuluk Politikasına bakışı, sınırların ötesinde güvenliğin sağlanmasının yanı sıra, komşu ülkelerle ekonomik uyumun ve göçmen kontrolünün sağlanması şeklinde de ele alınabilmektedir (Cortes, Cobarrubias ve Pickles, 2012:40). AB, Komşuluk Politikası kapsamında anlaşma yaptığı ülkelere aslında Avrupa Kalesini koruma davranışı sergilemektedir. Buradaki amaç Birliği, yasa dışı göç, insan kaçakçılığı ve uluslararası suçlarla mücadele kapsamında da korumaya çalışmaktır (Ballı ve Güreşçi Pehlivan, 2013:519). 2015 yılında yenilenen Komşuluk Politikasında da insanların yasal dolaşımı, yasa dışı göç ve insan kaçakçılığı ile mücadelenin yine AB'nin öncelik vereceği alanlar arasında olduğunun vurgulanması (Review of the European Neighbourhood Policy, 2015) konunun Birlik açısından önemini altını çizmektedir.

Özellikle Arap Baharı sonrası AB göçmen sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Arap Baharının etkilerinin en fazla hissedildiği ve sürecin halen devam ettiği Suriye'den kaçarak Avrupa ülkelerine gitmeye çalışan Suriyeli mülteciler, Avrupa kıtası için önemli bir sorun haline gelmiştir (Aras ve Sağıroğlu, 2018: 106). Arap Baharı sonrası yaşanan gelişmeler hem toprakların güvenliğinin sağlanması hem de göçe karşı önlemler alınması için AB'yi güvenlik odaklı bir gündem belirlemeye zorlamıştır (Taşar ve Tamçelik, 2020:1377). Göç konusu, yasa dışı göçmenlerin Avrupa'ya girişi, insan kaçakçılığı, mülteciler ve yasal sığınmacılar Arap Baharı sonrasında Avrupa'da en çok tartışılan konuların başında gelmiştir. Yasal göç yollarının denetimini sıkılaştıran ve zorlaştıran AB, gün geçtikçe Orta Doğu'daki süreçten kaçıp, hayatlarını kurtarmak adına topraklarına sığınan göçmenlerin akınına uğramıştır. Bu durumu kontrol altına almak adına Birlik başta geri kabul anlaşmaları olmak üzere (Özer, 2020:1606) birçok politika uygulamaya koymuştur, ancak tüm bu tedbirler bölgede yaşanan insani felaketin boyutları karşısında etkisiz kalmıştır (De Bel-Air, 2016:21-22).

AB Arap Baharı sonrası bölgeden topraklarına gelecek yasa dışı göçmen ve mülteci akımını engellemeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'nin özellikle Suriye'den gelen göçmenlere yönelik politikalarını desteklemiş, birçok toplantı ve zirve düzenleyerek Suriyeli göçmenlerin Türkiye'de kalması için yardımlar yapmayı planlamıştır. Aralık 2021 tarihi itibarıyla Mülteci Derneği'nin verilerine göre 3,7 milyonu aşmıştır (Türkiye'deki Suriyeli Sayısı, 2021). AB, 2015 yılında Türkiye'deki Mülteciler İçin Mali Yardım Programı (FRIT) oluşturmuş, Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin desteklenmesi amacıyla kaynak sağlayacağını ifade etmiştir. FRIT, Birlik içi ve dışındaki mülteci krizinin yönetiminde AB'nin izlediği kapsamlı bir destek programı olarak yürütülmeye başlanmıştır. 2016-2107 ve 2018-2019 dönemleri için 3'er milyar Avro yardım öngörülmüş, toplamda 6 milyar Avroluk ödeme yapılması gerekirken yaklaşık 2 milyar Avroluk bir kısmın aktarılması da tartışma konusu olmuştur (Türkiye'deki Mülteciler için AB Mali Yardım Programı, 2018). Ayrıca bölgedeki savaştan kaçıp hayatta kalmaya çalışan mülteci ve sığınmacıları topraklarına alma konusunda isteksiz davranan AB, iş adamı ve araştırmacılar için vize kolaylığı öngörmüş (Saygın, 2011:34), bölge ve Birlik ülkeleri arasında öğrenci ve akademisyen değişimini desteklemek için oluşturulan "Erasmus Mundus" programına 80 milyon Avroluk bütçe ayırmıştır (Küçükkeleş, 2013:12).

Göç konusuna güvenlik merkezli bir bakış açısıyla bakan AB için Orta Doğu ülkelerinden gelen göçmenler hem dini anlamda hem de ekonomik anlamda Birliğin güvenliğini tehdit etmektedir. Yeni göç dalgalarıyla Avrupa'da yaşayan 20 milyondan fazla Müslüman nüfusun daha da artması söz konusu olacak, bu durum da Birlik üyelerinin gün geçtikçe daha çok yabancı düşmanlığı ve İslam karşıtlığı söylemleriyle mücadele etmesine yol açacaktır. Avrupa'da aşırı sağın yükselmesinin sebeplerinden biri de bu çerçevede

değerlendirilebilmektedir. Dolayısıyla Birlik, dış politika bağlamında bölgedeki çatışma ve huzursuzlukların doğrudan AB'nin güvenliğini etkilememesi adına bölge ülkelerinin güvenliğini sağlamayı hedeflerken; şu an AB ülkelerinde yaşayan ve bu ülkelere gelen göçmenlerin de ülkelere geri dönmelerini amaçlamaktadır (Hollis, 2012:84).

6. Sonuç

AB-Orta Doğu ilişkileri AB dış politikası çerçevesinde hep parçalı bir görüntü sergilemiştir. Arap Baharı öncesinde uygulanan ikili ilişkileri geliştirmeye ve bölgede güvenlik ve istikrar sağlamaya yönelik politikaların başarısızlıkla sonuçlanması da ortak bir Orta Doğu politikası oluşturulmasına yeterli olamamıştır. AB'nin Orta Doğu politikası genel anlamda iki önemli zorlukla karşı karşıya kalınarak yürütülmeye çalışılmıştır. Bunlardan ilki AB'nin hemen her alanda olduğu gibi bu alanda da kronik sorunu olan üye ülkeler arasında ortak bir yaklaşım geliştirme zorluğu; ikincisi ise bölgede hem Birlik ülkelerinin hem de AB'nin kendisinin çıkarları ile değerleri arasında sürekli seçim yapmak zorunda kalmasıdır.

Orta Doğu bölgesinin AB açısından önemi; coğrafi olarak Avrupa'ya yakınlığından, enerji güvenliği konusunda hayati çıkarların söz konusu olması ve İngiltere, Fransa gibi Avrupa ülkelerinin bu bölgedeki sömürgeci geçmişinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bölgede meydana gelebilecek bir istikrarsızlık ve güvensizlik ortamı, bölgenin coğrafi konumundan ötürü Avrupa'nın güvenliğini de tehdit edebilecek durumdadır. Bölgede yükselmesi muhtemel radikal dini hareketlerin varlığı, terör suçları ve yasa dışı göç gibi sorunlar, AB tarafından kendilerine güvenlik tehdidi olarak nitelendirilebilmektedir. Enerji konusu da en az güvenliğin sağlanması kadar önemli görülmekte, hatta bazı durumlarda daha da ön plana çıkmaktadır. AB, Orta Doğu'da bulunan doğal enerji kaynaklarına bağımlı konumdadır, dolayısıyla bu enerji ulaşımını engelleyecek ya da sekteye uğratacak her türlü istikrarsızlığın engellenmesi gerektiğini düşünmektedir. Son olarak, Orta Doğu ülkeleri, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere, Fransa gibi güçlerin sömürgeleri olarak görülmüştür. Ancak Orta Doğu bölgesinde sömürgecilik hareketleri son bulsa da güvenlik açısından hala sorunlu bir süreç yaşanmaktadır. Birlik ülkelerinin Orta Doğu ülkeleri ile ilişkileri geliştirme süreci de bu amaçlarla başlamış, özellikle 1970'lerden itibaren ortaya çıkan Arap-İsrail Uyuşmazlığı ve Orta Doğu Barış Süreci, Birliğin dış politikasının gündem maddelerinden biri olmuştur. AB'nin, Soğuk Savaş dönemi boyunca ve 11 Eylül sonrasında da bölgeye yönelik ilgisi bulunmaktadır. Bu ilginin en önemli sebebi de Birliğin kendi çıkarlarından kaynaklanmaktadır.

17 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta başlayan ve daha sonra Suriye, Yemen ve Libya gibi diğer Orta Doğu ülkelerine de yayılan Arap Baharı sadece Orta Doğu ülkelerini etkilemekle kalmamış, Avrupa ülkelerinin gündeminde de en ön sırada yer almıştır. Orta Doğu ülkeleri çatışmalarla, isyan dalgalarıyla mücadele içerisindeyken, AB de bu isyanların bir sonucu olan göç, iltica, radikalleşme ve terörizm gibi sorunlarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Özellikle Komşuluk Politikası çerçevesinde komşu bölgelerinde güvenliğin sağlanması ve dolayısıyla kendi güvenliğinin korunmasını isteyen AB için Arap Baharı, istikrarsızlık ve güvenlik açığı korkusuyla yüzleşmek için bir sınav niteliğindedir. Ancak Arap Baharının AB dış politikasının Avro krizinin de etkisiyle gittikçe gündemden düştüğü bir dönemde yaşanması, her ne kadar AB dış politikasını yeniden gündeme taşısa da Birliğin bölgeye yönelik politikalarında köklü bir değişim yaşanmasına yol açamamıştır.

AB'nin Orta Doğu politikasının ana eksenlerini; enerji bağımlılığı dolayısıyla enerji ulaşımının güvenliği, bölgede yaşanan savaş ve çatışmaların AB ülkelerine yansıtacağı korkusuyla bölgede barış ve istikrarın tesisi, bölgedeki çatışmaların yol açtığı göç dalgalarının engellenmesi ve Orta Doğu ülkelerinde demokrasi ve insan haklarının gelişiminin sağlanmaya çalışılması şeklinde ele almak mümkündür. Ancak hem konuyla ilgili uzmanların araştırmaları

değerlendirildiğinde hem de Birliğin Orta Doğu ülkelerine yönelik politikaları detaylı analiz edildiğinde, tüm bu faaliyetlerin aslında Birliğin bir anlamda çevre ülkelerin iç işlerinde söz sahibi olmak istemesinden kaynaklandığı; kendi normlarını bu ülkelere de yansıtarak hem barış ve güvenliği sağlamak hem de ortaya çıkacak sorunların kendi topraklarına yansımalarını engellemek için yürütüldüğü söylenebilmektedir. Tek sesli bir AB dış politikasından ziyade yine üye ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda atılan adımlar, Birliğin bölgedeki itibarını da zedeler niteliktedir. AB üyesi bir ülke ABD yanlısı hareket edebilirken, diğer bir ülkenin kendi çıkarlarını gözetmesi, Birliğin ortak bir Orta Doğu politikası geliştirmesinin önünde yatan en büyük engellerden biridir. Ayrıca Barselona süreci kapsamında kültürel stratejilerin öneminden bahseden, farklı kültürlerin farklı dinlerin hoşgörüsüyle karşılanması ve kaynaştırılması gerektiğini vurgulayan bir Birliğin, özellikle göçmen akışı konusunda sergilediği tavır, sözler ve davranışların örtüşmediğini göstermektedir. Birlik üyesi ülkelerin uygulayacaklarını söyledikleri politikaların gerçekte kendi çıkarlarıyla örtüşmemeleri dolayısıyla üye ülkelerin kendi ulusal çıkar süzgecinden geçemediği, bu durumun da ortak bir AB dış politikası oluşumunu engellediği açıktır.

Kaynakça

Akdağ, Z. & Ekici, S. (2017), Avrupa Birliği'nin Uluslararası Politikada Etkili Olma Aracı: Yumuşak Güç, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 2, 33-64 .

Akdemir, E. (2012), Arap Dünyasındaki Dönüşüm Süreci ve Türkiye-AB İlişkileri, *Ortadoğu Analiz*, 4, 48, 30-38.

Akdeniz İçin Birlik: Tarihi ve Kapsamı,
https://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/aapa/docs/akdenizicin_tarihi_ve_kapsami.pdf, (Erişim: 02.08.2021).

Aras, İ. & Sağıroğlu, A. (2018), Almanya ve Suriyeli Mülteci Krizi, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 1, 1, 105-116.

Arman, M. N. (2011). Avrupa Komşuluk Politikasında Sorunlu Alanlar: İnsan Güvenliği ve Komşuluk İlişkisi, *Uluslararası İlişkiler*, 8, 31, 45-68.

Avrupa Konseyi, “2421. Konsey Toplantısı”, http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/70160.pdf, (Erişim: 23.12.2021).

Avrupa Konseyi, “2450. Konsey Toplantısı”,
http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/72321.pdf, (Erişim: 25.08.2021).

Avrupa Konseyi, “2463. Konsey Toplantısı”,
http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/73248.pdf, (Erişim: 25.08.2021).

Avrupa Konseyi, “2488. Konsey Toplantısı”,
http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/74669.pdf, (Erişim: 24.07.2021).

Ayaz, E. (2013), Arap Baharı Sonrası Dönemde Avrupa Birliği'nin Ortadoğu ve Akdeniz Politikalarının Geleceği ve Türkiye'nin Rolü, *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 1, 60-87.

Balkır, C. (2007), Avrupa Akdeniz Ortaklığı: Mare Nostrum'dan Bir arada Yaşamaya, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları*, 1, 299-336.

Ballı, E. & Güreşçi Pehlivan G. (2013), Avrupa Komşuluk Politikası'nın Ülkeler Üzerindeki Ekonomik Etkileri, *International Conference on Eurasian Economies*, 518-523.

Baracani, E., (2005), From the EMP to the ENP: A New European Pressure for Democratization, *Journal of Contemporary European Research*, 1, 2.

Bekar, N. (2014), AB'nin Akdeniz Politikasının ve Ortadoğu'daki Son Gelişmelere Yönelik Yaklaşımların Değerlendirilmesi, *Avrupa Birliği Komşuluk Politikası ve Ortadoğu Uluslararası Konferans*, Ankara: Ankara Üniversitesi ATAUM, 28 Kasım 2014.

Bıdırdı, H. (2020), “European Union Common Trade Policy and Its Future”, in Günar, A. ve B. Darıcı, eds. *Future of The European Union Integration A Failure or A Success? Future Expectations*, Berlin: Peter Lang, 77-94.

Brauch, H. G. (2000), Beyond Stuttgart: Prospects for Confidence and Partnership Building Measures, *Euro-Mediterranean Partnership for the 21st Century*, New York: St. Martin's Press.

Budak, S. & Bardakçı Tosun, S. (2020), “The Refugee and Asylum Seeker Policy of European Union”, in Uğur, Ö. ed. *Rethinking European Union in A Changing World*, Berlin: Peter Lang, 113-132.

Cicioğlu, F. & Bayram, Y. (2019), Avrupa Birliği'nin Değerleri Çerçevesinde Ortadoğu Politikasını Anlamlandırmak: Mısır, Suriye ve Irak Örneği, *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 7, 2, 327-360.

Cortes M. C.; Cobarrubias, S. & Pickles J. (2012), Rebordering the Neighbourhood: Europe's Emerging Geographies of Non Accession Integration, *European Urban and Regional Studies*, 20, 1, 37-58.

Davutoğlu A. (2009), *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları.

De Bel-Air F. (2016), Gulf and EU Migration Policies after the Arab Uprisings: Arab and Turkish Youth as a Security Issue, Power2Youth WP2 Conference (Paris, 25 November 2015) Working Paper 7.

Derisbourg, J. P. (1997), The Euro-Mediterranean Partnership since Barcelona, *The EuroMediterranean Partnership: Political and Economic Perspectives*, ed. Richard Gillespie, London and Portland: Frank Cass.

Dinan, D. (2005), *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*, Çev: Hale Akay, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Ercolani, G (2008), AB'nin Ortadoğu Politikasını Şekillendiren Unsurlar, *Orta Doğu: Belirsizlikler İçindeki Geleceği ve Güvenlik Sorunları Sempozyumu*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Escribano, G. (2005), Europeanisation without Europe? A Critical Reflection on the Neighbourhood Policy for the Mediterranean, *Real Instituto Elcano*, 23.

European Neighbourhood Policy Strategy Paper, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy_paper_en.pdf, (Erişim: 20.07.2021).

Hollis R. (2012), Europe's Role in the Genesis of the 'Arab Spring', *International Affairs*, 88, 1, 81-94.

Joint letter on Wider Europe by Commissioner Chris Patten and High Representative Solana, http://ec.europa.eu/comm/world/enp/pdf/0130163334_001_en.pdf, (Erişim: 25.08.2021).

Kaya, S. (2009), Avrupa Birliği'nin Genel Ortadoğu Politikası Bağlamında İsrail'in Gazze Operasyonuna Yaklaşımı, *Ortadoğu Analiz*, 1, 2.

Kıldış, H. P. (2018), The Security Policies of the European Union Towards the Middle East, *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2, 1, 152-177.

Kızıllan, Z. B. (2018), Arap Baharı Sonrası Avrupa Birliği'nin 'Yeni' Komşuluk Politikası, *Mukaddime*, 9, 2, 79-101.

Kurtbağ, Ö. (2003), Avrupa-Akdeniz Ortaklığı: Barselona Süreci, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 3, 1.

Küçükkeleş, M (2013), AB'nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı, *Seta Analiz*, 63, 1-28.

Laçiner, S.; Özcan, M. & Bal, İ. (2004), *Türkiyeli Avrupa*, İstanbul: Hayat Yayınları.

Meyer-Resende, M. (2006), Exporting Legitimacy: The Record of EU Election Observation in the Context of EU Democracy Support, *Centre for European Policy Studies, CEPS Working Document* 241.

Mülteci Derneği, (2021), “Türkiye’deki Suriyeli Sayısı 2021”, <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>, (Erişim:16.01.2022).

Oğuzlu, T. (2012), Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkilerinde Arap Baharı’nın Etkisi, *Ortadoğu Analiz*, 4, 48, 20-29.

Oktay, E. G. (2015), Avrupa Komşuluk Politikası ve Azerbaycan: Eleştirel Bir Değerlendirme, *Bilig*, 75, 75-100.

Özer, F. (2020), “Geri Kabul Anlaşmaları Bağlamında Türk-Yunan İlişkileri”, içinde Çomak, H., B. Ş. Şeker ve D. Ioannidis, *Ege Jeopolitiği 2. Cilt*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 1605-1614.

Pace, M. (2005), The European Neighbourhood Policy: A Statement about the EU’s Identity?, *Policy Brief Report on the European Neighbourhood Policy*, Berlin: Friedrich Ebert Stiftung.

Santiso, C. (2002), The Reform of EU Development Policy: Improving Strategies for Conflict Prevention, Democracy Promotion and Governance Conditionality, *Centre for European Policy Studies, CEPS Working Document* 182.

Saygın, D. (2011), Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinde Vize Sorunu, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9, 2, 31-35.

Sönmez, A. S. (2010), Avrupa Birliği’nin Komşu Bölgelere Yönelik Siyasal Açılımı: Avrupa Komşuluk Politikası, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 14.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Akdeniz için Birlik”, <http://www.mfa.gov.tr/akdeniz-icin-birlik.tr.mfa>, (Erişim: 28.07.2021).

Tassinari, F. (2007), Whole, Free and Integrated? A Transatlantic Perspective on the European Neighbourhood, *Centre fore European Policy Studies, CEPS Working Paper* 271.

Taşar, N. ve Tamçelik, (2020), “Orta Doğu’da Arap Baharı Sonrası Gelişmelerin Ege Deniz Güvenliğine Etkileri”, içinde Çomak, H., B. Ş. Şeker ve D. Ioannidis, *Ege Jeopolitiği 2. Cilt*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 1375-1395.

The European Commission, “A New Response to a Changing Neighbourhood: Joint Communication to the European Council, the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions”, COM (2011) 303 Final, Brussel, 25 May 2011.

The European Commission, “A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean: Joint Communication to the European Council, the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions”, COM 200 Final, Brussel, 8 March 2011.

The European Commission, “European Neighbourhood Policy”, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/overview_en, (Erişim: 01.10.2021).

The European Commission, “Review of the European Neighbourhood Policy (ENP): Stronger Partnerships For A Stronger Neighbourhood”, 18.11.2015, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-6121_en.htm, (Erişim: 07.09.2021).

The European Commission, “The Barcelona Decleration”, November 1995, https://ec.europa.eu/research/iscp/pdf/policy/barcelona_declaration.pdf, (Erişim: 01.08.2021).

Türkiye'deki Mülteciler için AB Mali Yardım Programı, 28.07.2018, <https://www.avrupa.info.tr/tr/pr/turkiyedeki-multeciler-icin-ab-mali-yardim-programi-suriyeli-multecilerin-egitimine-destek>, (Erişim: 07.08.2021).

Ulan, M. Ö. (2011), Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikasında Ortadoğu, Kocaeli: *Uluslararası Orta Doğu Kongresi Bildiriler Kitabı*, Cilt. 2.

Uzun, E. (2003), Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Barselona Süreci, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 1.

Wider Europe-Neighbourhood A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com03_104_en.pdf, (Erişim: 20.07.2021).

Youngs, R. (2006), Europe's Flawed Approach to Arab Democracy, *Centre for European Reform*.